

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХЕРСОНСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОКОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти (бакалавр)

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми «Психологія»
Анна БОЖНЮК

Керівник: д. психол. н., професор Ігор ПОПОВИЧ
Рецензент: психологиня Ганна КРУПНИК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне дослідження проблеми агресивної поведінки.....	6
1.1. Теоретичне аналізування агресивної поведінки у працях вітчизняних та зарубіжних психологів.....	6
1.2. Причини формування агресії у підлітковому віці.....	14
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження психокорекції поведінки осіб підліткового віку.....	25
2.1. Конструювання вибірки та підбір методів дослідження агресивності підлітків.....	25
2.2. Аналізування агресивності осіб підліткового віку.....	27
2.3. Психокорекційна програма зі зниження рівня агресивності поведінки підлітків.....	34
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42
ДОДАТКИ	
Додаток А «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету».....	46

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Проблема агресивності дітей підліткового віку не втрачає своєї актуальності навіть й на сьогоднішній день. Інтерес до цієї теми зростає, оскільки в сучасному світі різко зростає кількість проявів агресивної поведінки серед підлітків і це викликає занепокоєння батьків, вчителів та психологів. Нерідко у підлітковому соціумі можна спостерігати злобу, агресію, нецензурну лексику, бійки, невиправдану жорстокість і знущання по відношенню один до одного на вулиці, у школі, та в громадських місцях.

Діти все частіше забувають про етику та моральні цінності, для них є більш значущим матеріальний достаток, а для деяких осіб з девіантною поведінкою характерна відсутність життєвих цілей. Прояв агресивної поведінки у підлітковому віці можна пояснити двома найбільш поширеними чинниками: новоутворення характерного віку та вплив соціуму. На підлітка здійснює вплив родина, школа, однолітки, а також засоби масової інформації (ЗМІ) і неможливо не відмітити інтернет ресурси. Домінування насильства та жорстокості у ЗМІ, кінематографії, відеоіграх та на інтернет-просторах призводить до того, що агресивна поведінка сприймається підлітками як норма. Таким чином всі перераховані чинники, на фоні хворобливої підліткової кризи залишають важкий відбиток на психічному здоров'ю дитини, що тягне за собою, як наслідок, агресивну поведінку.

Важливо розуміти, що, зазвичай, прояв агресії – це бажання привернути до себе увагу. Це як своєрідний крик про допомогу, який не варто ігнорувати задля позитивного завершення проблеми.

Агресивна поведінка впливає деструктивно не тільки на осіб, на яких безпосередньо спрямована агресія, а й на самого адресанта, тим самим перешкоджає нормальному розвитку і соціалізації підлітка. Цінності підліткового соціуму можуть бути різко негативними та виражатись у відмові

від соціально затверджених дорослими норм, у тому числі тих, які стосуються здоров'я.

Отже, складається очевидним, що для нормальної соціалізації та формування здорового способу життя у дітей підліткового віку повинні бути сформовані такі ідеали, пріоритети, цінності і цілі, які, в свою чергу, сприятимуть позитивному і продуктивному розвитку цілісної особистості.

Зазначені вище факти дають можливість визначити необхідність та доцільність вивчення особливостей прояву агресивної поведінки та розроблення психокорекційної програми для осіб підліткового віку.

Теоретичну основу дослідження склали праці таких вчених: В. Афанасьєва, Н. Ільїна, Л. Семенюк, О. Качмар, О. Файдюк, В. Іванова, В. Павелків, О. Атемасова, М. Рева, С. Бородіна, Ф. Дальто, Р. Френкін, Є. Кочеміровська, А. Гришко та ін.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у створенні психокорекційної програми для дітей підліткового віку на базі теоретичного аналізування наукової літератури та емпіричного дослідження агресивності поведінки підлітків.

Для досягнення поставленої мети нами сформульовано низку **завдань дослідження:**

1. Провести теоретичне аналізування наукової літератури визначити поняття агресії, агресивності і виокремити її види.
2. Встановити причини прояву агресивної поведінки у підлітків.
3. Підібрати необхідні методи дослідження для досягнення окресленої мети.
4. Розробити психокорекційну програму зі зниження рівня агресивності поведінки осіб підліткового віку.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – психокорекція агресивної поведінки дітей підліткового віку.

Для вирішення окреслених завдань у кваліфікаційній роботі застосовувалися такі **методи** дослідження, як теоретичне аналізування наукових джерел, спостереження, порівняння, систематизація та узагальнення психологічних даних.

Для визначення рівня агресії учасників було використано методикау «Діагностика рівня агресії» А. Баса й А. Дарки; для визначення самооцінки підлітків було застосовано методикау «Дослідження самооцінки особи» С. А. Будасі; застосовано методи математичної обробки даних, зокрема кореляційний аналіз.

Наукова новизна полягає дослідженні взаємозв'язку агресивності та самооцінки, який в результаті не підтвердився та розробці психокорекційної програми для осіб з вираженою агресивністю.

Практичне значення полягає у здійсненні критичного теоретичного аналізування даної проблеми та її емпіричному дослідженні, а також у розробці програми психокорекції. Психокорекційна програма може бути використана у освітніх закладах у процесі роботи з особами підліткового віку.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження кваліфікаційної роботи представлено на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 22 квітня 2021 р.).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 42 найменування. Повний обсяг роботи становить 45 сторінок, з них основного тексту 33 сторінки.

РОЗДІЛ 1

Теоретичне дослідження проблеми агресивної поведінки

1.1. Теоретичне аналізування агресивної поведінки у працях вітчизняних та зарубіжних психологів

Підлітковий вік – це критичний період розвитку індивіда, який обмежується віковими рамками від 10-11 до 15 років, коли соціальні, емоційні та фізичні зміни в організмі можуть формувати негативне самосприйняття. Головним новоутворенням є почуття дорослості, яке виражається через ставлення до себе, як до дорослої людини, прагненням до самостійних поглядів, інтересів та рішень. Формування Я-концепції виражається у визнанні своєї неповторності, унікальності та сприяє до утворень нових соціальних зв'язків. Самооцінка у цей період стає дуже хиткою і вразливою через схвалення або несхвалення збоку одноліток. У цьому віці відбувається ніби перебудова всього організму і психіки суб'єкта в цілому – дитинство вже пройшло, але зрілість ще не настала. Через ці вагомні зміни підлітки часто стикаються з низкою криз та дилем, на які нерідко реагують агресивно (Сергеєнкова О. П.) [36].

В цих умовах особливо гостро актуалізується аналіз проблеми агресивної поведінки дітей підліткового віку.

З точки зору інтересів, які визначають структуру направленості реакцій розглядає підлітковий вік Л. Виготський. Наприклад, погіршення відносин з батьками, стрімке зниження результатів навчання у школі.

Д. Ельконін, покладаючись на критерії змін ведучої діяльності, називає підлітковий вік 11-17 років. Але ділить його на два етапи: середній шкільний вік (11-15 років), коли ведучою діяльністю виступає спілкування і старший шкільний вік (15-17 років), коли провідною є навчально-професійна діяльність.

Але слід відмітити, що Л. Виготський та Д. Ельконін розглядають підлітковий вік, як в стабільній нормі, незалежно від того, що в реальності він може протікати досить хворобливо.

Іноді, розмежовуючи підлітковий вік від шкільного та юнацького, Л. Виготський також рахував і кризи 13-17 років. Перехідним від молодшого шкільного до підліткового віку, розглядали Д. Ельконін та Т. Драгунова. Кризу 15 років Д. Ельконін вважає відокремлюючою підлітковий вік від юнацького, а відокремлюючою юність від дорослості – кризу 17 років (Манова М. В.) [22].

Дуже складно встановити точні рамки підліткового віку тому, що у кожної дитини вони індивідуальні. Наряду зі звичним поняттям «підлітковий вік» активно використовують поняття «перехідний вік». Саме у цей період підлітку доводиться пройти досить складний шлях у своєму розвитку: через внутрішні протиріччя і конфлікти або з самим собою та з іншими, через зриви та підйоми він зможе віднайти відчуття цілісності. У цьому віковому проміжку у дитини починають закладуватись перші основи свідомої поведінки, вимальовується загальний напрямок інтересів та соціально прийнятих (Березка С. В.) [5].

Причиною неадекватної поведінки та неуспішності в школі часто слугують особливості розвитку пізнавальних здібностей підлітка. Успішність у школі, зазвичай, залежить від вмотивованості школяра, від того особистісного смислу, яке має навчання для підлітка. Особливою умовою продуктивного навчання є наявність прагнення до розвитку, жага до відкриття нових знань. Але в реальному житті все частіше доводиться стикатися з тим, що підліток не має бажання самовдосконалюватись і розвиватись, а навіть навпаки, активно протистоїть навчанню (Александров Ю. В.) [1].

Провідною у цьому віці є суспільно-корисна діяльність та інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Також у підлітковому віці з'являються нові мотиви навчання, безпосередньо пов'язані з ідеалами та

професійними намірами і для багатьох підлітків навчання сповнюється особистісного смислу.

У цьому віці починають формуватися елементи теоретичного мислення та аналізування. Міркування переходять від загальних до особистих, підліток керується гіпотезою у вирішенні інтелектуальних задач. Це найважливіше надбання у аналізуванні дійсності (Ільїна Н. М.) [16].

Змістовністю психічного розвитку підлітка виступає розвиток його самопізнання. Однією із найважливіших особливостей, які вимальовують особистість є поява стійкості самооцінки та образу «Я». Важливим елементом у самопізнанні підлітка являється образ його фізичного «Я», як уявленні про свій зовнішній вигляд, оцінка та порівняння себе з еталонами «мужності» та «жіночності». Особливості фізичного розвитку у підлітків можуть бути причиною заниженої самооцінки та самоповаги, що може призвести до страху оцінки оточуючих. У цей час підліток максимально підлягає впливу різноманітних груп та їх цінностей, у нього виникають занепокоєння з приводу того, що його популярності може щось, або хтось загрожувати (Коношенко С. В.) [18].

Підлітки завжди потребують спілкування з однолітками та, зазвичай, спираються і навіть залежать від їхньої думки. Якщо у молодших школярів спостерігається тривога тільки при спілкуванні з незнайомими дорослими особами, то у підлітків можна спостерігати напруження та тривогу при спілкуванні з однолітками та батьками. Бажання жити своїми ідеалами може призвести до зіткнення поглядів на життя підлітків з батьками та утворювати нове підґрунтя для конфліктів (Крисько В. Г) [20].

Негативізм, упертість, образливість та агресивність підлітків дедалі частіше являються провідними реакціями у спілкуванні з батьками та однолітками.

Неповнолітні діти, які відчують себе недолюбленими у сім'ї, неприйнятими або відторгненими соціумом, все частіше виплескують свій внутрішній душевний біль через деструктивну поведінку- агресію.

Дослідник І. Попович та його колеги у своїх наукових пошуках зазначають, що формування особистості – це перманентний процес становлення особистості, який є результатом впливу генетики, оточення, цілеспрямованого виховання і особистісної активності. У той же час як, розвиток особистості є закономірним процесом зміни і становлення соціальних якостей індивіда та його унікальності. Якісні зміни, які залежать від віку, визначають розвиток особистості (Popovych, I., Borysiuk, A., Zahrai, L., Fedoruk, O., Nosov, P., Zinchenko, S., Mateichuk, V.) [45].

Мотиваційний компонент є необхідною складовою становлення і розвитку соціально-психологічних очікувань людини, а вміння правильно ставити перед собою завдання та цілі є важливим джерелом росту людини особистості (Попович І. С.) [9].

Агресія (від лат. *aggressio*- напад)- мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить прийнятим людським нормам, наносить фізичний, моральний збиток людям або викликає у них психологічний дискомфорт.

Психолог О. Атемасова стверджує, що агресивні тенденції закладені у людській природі, а рівень агресивності визначається ступенем соціалізації та етнокультурними нормами і настановами. Агресія може проявлятися у вигляді агресивної поведінки та агресивних дій. Агресивну поведінку може проявлятися через такі психологічні особливості як: недостатній розвиток інтелекту, занижена самооцінка, низький рівень самоконтролю, нерозвинуті комунікативні навички, підвищена збуджуваність нервової системи.

Поняття «агресія» та «агресивність» можна сплутати через подібність морфологічної будови, але ж насправді вони суттєво відрізняються одне від одного. Агресія- це окрема ворожа дія, яка спрямована на об'єкт, або людину, а агресивність- це переважно стійка властивість особистості, що виражається у готовності до агресії, і окреслює всі дії по відношенню до себе, як вороже налаштовані (Атемасова О.А.) [2].

На думку С. В. Ардашевої та Г. П. Ярмоленко, агресія- це пряма деструктивна поведінка, яка суперечить соціально прийнятим нормам і

правилам існування людей у суспільстві; вона наносить ущерб особистості, на яку направлений агресивний потік і спричиняє фізичні збитки та викликає у них психологічний дискомфорт.

Український педагог С. Русова вважає, що агресивна поведінка є одним із виявлення інстинкту боротьби, який вважається позитивним фактором, але через вплив деяких обставин може набути негативного змісту. При нормальному розвитку особистості цей фактор здійснює загартовуючий вплив на складні життєві обставини (Русова С. Ф.) [34].

Р. Френкін відмічав, що у повсякденному житті слово «агресія» використовується не тільки у соціально недопустимому сенсі, а й відносять його до прагнення спортсмена стати лідером у команді. Цей приклад автор пояснює бажанням людини контролювати поведінку інших. Звідси він пояснює агресію як « готовність до фізичних і психологічних дій, направлених на інших людей з метою контролю над ними». І дійсно, загроза втратити владу (втрата контролю батьків над дітьми, і втрата контролю влади над народом) може призвести до агресивних дій (Яновська Т. А.) [44].

На думку українського педагога С. Гончаренко агресивна поведінка є результатом прогалин у вихованні, нехтуванням потреб дитини, недостатності уваги та надмірної строгості у спілкуванні з дитиною- все це у купі призводить до утворення агресивних тенденцій (Гончаренко С.У.) [12].

Л. Берковиць пояснює поняття «агресивність», як стабільну готовність до агресивних дій у будь-яких ситуаціях. На його агресивність доцільно розглядати як схильність до агресивної поведінки, а поняття «агресія» він визначає як дію, яка направлена на досягнення певної мети: завдати шкоди іншому суб'єкту (Берковиць Л.) [6].

У наш час існує два підходи до виділення агресії:

- Фізична (використання фізичної сили по відношенню до іншої людини);
- Вербальна (прояв негативного ставлення через крики, сварки або лайки та погрози).

Також виділяють:

- Пряму (направлену проти об'єкта чи суб'єкта);
- Опосередковану, яка проявляється у діях, що направлені на іншого суб'єкта (плітки, недоречні жарти і т. ін.), а також спалахи агресії (крики, тупання ногами, биття кулаком по столі) (Брель Е. Ю.) [10].

Поводити себе агресивно нині «модно», і при спілкуванні один з одним, або навіть з дорослими підлітки усілякий раз підтверджують це. Досить часто в середовищі підлітків можна спостерігати різні форми агресії, котра проявляється в ненормативній лексиці, демонстративній поведінці, задиркуватості. Ці тенденції здебільшого пов'язані з такими немало важливими факторами, як: новоутворення характерного віку, вплив сім'ї і найближчого середовища, соціальні мережі та комп'ютерні ігри. Дані фактори на фоні кардинальних змін у психічних функціях залишають свій відбиток на психіці особистості, котрий потім трансформується в немотивовану агресивну поведінку (Бородіна С.П.) [9].

Виходячи з того які цілі супроводжують агресію виділяють ворожу та інструментальну агресію. Фешбах бачить значимі відмінності між цими видами агресії- все залежить від того, який характер має агресія: ворожий або інструментальний. Ворожа агресія направлена на умисне нанесення збитку та болю суб'єкту, щоб задовольнити себе або помститися. По своїй природі цей вид агресії має деструктивний вплив. Інструментальна агресія навпаки- не наносить збитку людині, вона направлена на досягнення конкретної мети. Даний вид агресії є необхідним механізмом адаптації до умов і пробуджує в людині здатність конкурувати, відстоюванню своїх прав та інтересів (Грищук Ю.В.) [13].

Берковиць виділяє імпульсивну агресію, яка протікає кшталт афекту і вона є саме експресивною агресією (ворожою) по Фешбаху.

Х. Хекгаузен розмежовує ворожу та інструментальну агресію. На його думку ціллю ворожої агресії є саме нанесення шкоди іншій людині, а

інструментальна використовується, як механізм досягнення нейтральної мети.

Варто відмітити, що автори при розмежуванні інструментальної та ворожої агресії не визначають чітких критеріїв, а використовують тільки різницю між їх цілями. При ворожій агресії найближчою ціллю особистості є нанести ущерб або образити свого опонента (Павелків В. Р.) [24].

Берон і Річардсон у своїх спробах охарактеризувати ворожу та інструментальну агресію в результаті суперечать самі собі. Спочатку вони писали, що «інструментальна агресія характеризує випадки, коли агресори нападають на інших людей, але без намірів причинити шкоди», а потім змінюють свою думку і пишуть, що інструментальна агресія має на меті причинити зло: «Цілі, в плани яких не входить нанести суб'єкту збитків, за якими стоять агресивні дії, включають також примус і самоствердження, у випадку примусу зло може бути використано задля впливу на людину, щоб відстояти свою позицію».

На думку Бандури, незважаючи на значну різницю в цілях, інструментальна та ворожа агресія спрямована на вирішення конкретних завдань. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ці два поняття тотожні між собою і їх можна об'єднати в одну назву- інструментальна агресія. Різниця між типами спостерігається у тому, що інструментальну агресію породжує відчуття ворожості, однак при інших видах агресії цього не спостерігається. Але після такої думки потрібно зробити висновок, що ворожа агресія є одним із видів інструментальної. І якщо це дійсно так, то немає необхідності виділяти інструментальну агресію та порівнювати її з ворожою (Бандура А.) [3].

З приводу цього питання свою думку має і Н. Д. Левітов, котрий порівнює інструментальну агресію з умисною. Крім того, інструментальну агресію він визначає так: «Інструментальна агресія- така агресія, при якій людина не має на меті діяти агресивно, але в силу певних обставин вимушена діяти саме так» (Тітова Т. Є.) [39].

За словами Є. Лебединського «іншим та вагомішим детермінантом агресії виступає провокація, яка проявляється як у фізичній так і у вербальній формі, зазвичай люди прагнуть помсти і тому відповідають на агресію відповідно агресією. Дана поведінка може пояснюватися бажанням запобігти повторному прояву агресії зі сторони іншої особистості, або ж справити враження особистості, яка спроможна себе захистити у будь-яких ситуаціях» (Лебединський Е. Б.) [21].

Дослідження рівня агресивності і ворожості С. Бородіної показали, що підлітки з низьким і середнім показником не проявляють агресивність у звичайних умовах, але під дією емоційного дискомфорту можуть проявляти різні види агресії. Високий рівень ворожості говорить про те, що респонденти вкрай підозрілі, важко сприймають критику у свою адресу, не приймають позицію, яка відрізняється від особистої та мають низьку самооцінку. Дані, отримані у ході дослідження говорять про те, що респонденти схильні до негативних думок і настрою, можуть підвищувати один на одного голос, погрожувати. Прояв агресії у дівчат та у хлопців відрізняється. Дівчата схильні до вербальної агресії, роздратованості та почуття провини, а у хлопців роздратованість проявляється у меншій мірі. Тобто можна стверджувати, що підліткова агресивність має ситуативний характер, залежить від низки факторів, проявляється вербально з роздратованістю та відчуттям провини (Сокурянська Л. Г., Арбеніна В. Л., Зінчина О. Б., Ніколаєвська А. М.) [37].

Підсумовуючи отримані результати у ході теоретичного дослідження, можна відзначити головні аспекти:

Агресія- це дії або слова деструктивного змісту, спрямовані на людину, щоб завдати дискомфорту відчуття та шкоди. Агресивність- характерологічна риса, прояви якої обмежуються ворожим відношенням до людей, тварин та до світу в цілому. Агресивні дії, в даному випадку, не можуть бути виправдані об'єктивною ситуацією, або ж як необхідність захистити себе та когось.

У процесі дослідження виокремлено наступні види агресії: фізична агресія (наступ); непряма агресія (злі плітки, недоречні жарти та спалахи люті); схильність до роздратування (очікування агресивних потягів при найменших фруструючих обставинах); негативізм (така модель поведінки, яка проявляється в пасивності, або в активному протистоянні); образа (заздрість, ненависть, знецінення людей, за дійсні або уявні відомості); підозрілість, яка проявляється в обережності та недовірі або в різкому переконанні, що всі оточуючі його люди налаштовані проти нього; вербальна агресія (зазвичай проявляється через вираження негативних почуттів- крики, нецензурна лексика, сварки).

1.2. Причини формування агресії у підлітковому віці

Тема агресії, а тим більше підліткової, вивчена ще далеко не досконало, але це не тому, що агресивну поведінку немає потреби вивчати, а тому, що вона на стільки неоднозначна, багатогранна та значно ширша, ніж здається, що достовірно проаналізувати та систематизувати усі факти по'язані з агресивною поведінкою точно і з повною упевненістю ніхто не зміг.

Агресивна поведінка підлітків- це, мабуть, найнеприємніша особливість підліткового віку з якою досить важко боротися. У підлітковому віці вперше відбувається відторгнення загальноприйнятої моралі, невпинне бажання іти всім і всьому наперекір, створення власної системи цінностей. Якщо намагатися впливати на підлітків через силу, то скоріше за все ні до яких позитивних результатів такі дії не приведуть (Гришук Ю. В.) [13].

Інколи буває, що агресивна поведінка може проявлятися без особливих на те причин, але це також може значити, що людина страждає від натиску серйозного гормонального дисбалансу в організмі, а також хвороби Альцгеймера. Психотерапевти наголошують на ретельному обстеженні, а також виявленні першопричин виникнення агресивної поведінки, особливо якщо вона проявляється у підлітковому віці. Якщо підліткова агресія не викликана якимись захворюваннями чи порушеннями в організмі, то вона

може проявлятися як форма протесту на встановлені рамки у школі, вдома і також бажанням самоствердитись в очах однолітків за допомогою конфліктів з вчителями (Ягупов В. В.) [43].

Окрім того, поширеними причинами виникнення агресії у підлітків також можуть слугувати соціально-економічна нерівність, значний вплив ЗМІ, а особливо інтернету, фільми з насильницькими епізодами, погана компанія, сімейні конфлікти між батьками та дітьми. У будь-якому разі реагувати потрібно миттєво, щоб не довести ситуацію до вкрай важкої та загрозованої.

Також однією із можливих причин прояву агресії можуть слугувати негативні очікування особистості, які нашкодують до значного погіршення поведінки та спонукають реагувати агресивно (Попович І. С.) [29].

Агресія розповсюджена як серед учнів старших класів, так і молодших. Якщо раніше, 20-30 років назад, агресивну поведінку приписували лише до неправильного виховання, то зараз визнали, що агресивна поведінка - це захворювання, яке треба терміново лікувати. В МКХ-10 розрізняють: R45.6 Фізичну агресивність та F91 Розлади поведінки. Агресивна поведінка дітей та підлітків не повинна лякати дорослих, а навпаки, спонукати до невідкладних дій, адже своєчасна діагностика та корекція дає хороші позитивні прогнози (Білоусова Н. М.) [7].

Агресивна поведінка - це відхилення, з яким можна та потрібно негайно боротися, але для цього важливо правильно і точно знайти причину, яка призвела до агресивної поведінки та призначити відповідне лікування. Це можуть бути як візити до психолога, так і медикаментозне лікування в залежності від ступеню серйозності ситуації. Якщо у дитячому віці проблема агресивності не була ліквідована, то у підлітковому віці боротися з нею буде значно складніше. Першопричиною є несприятлива атмосфера в сім'ї, яка навіщує дитині антинорми поведінки суспільства (Кочеміровська Є. А.) [19].

На розвиток агресивності впливає велика кількість факторів як біологічних (спадковість, хвороби) так і психологічних. Рідко так стається,

коли дитина, яка переходить у підлітковий вік, не змінює своєї звичної поведінки. Це пов'язано з стрімкою перебудовою всього організму, зміною характерів таких самих однолітків, які постійно щось доказують один одному, починають самостверджуватися, намагаються таким чином завоювати увагу та повагу один до одного.

Низька оцінка своєї особистості, яка утворюється внаслідок порівняння з досягненнями інших та впливу їхньої оцінки, особливо, якщо це значиме коло спілкування для підлітка, є причиною появи як заниженої самооцінки, так і формування неадекватних соціальних очікувань (Попович І. С.) [26].

У підлітковому віці відбувається статеве дозрівання та психологічне дорослішання, бажання конфліктувати з усім світом, а особливо з батьками та вчителями, які постійно обмежують життя і встановлюють свої рамки. Цей період надзвичайно складний для будь-якого підлітка. Психологічні особливості агресивної поведінки залежать від їхнього місця в суспільстві, соціумі (Деветьярова І. М.) [15].

Найчастіше за агресією ховається страх, слабкість, невпевненість у собі. Дослідження психологів свідчать, що поширеною причиною прояву агресивної поведінки підлітків є недостатня кількість, або й зовсім відсутність батьківської турботи та любові. Важко й проходить адаптація «недолюблених» дітей в закладах освіти, в сім'ях яких панує недовіра, підозрілість, фізичне та психологічне насилля. Різке розмежування підліткової агресивності по гендерному признаку настає у віці 14-15 років. Психологічні особливості агресивної поведінки відрізняються за часом та характеристикою, адже статеве дозрівання у дівчат настає раніше на 1-2 роки (Різдвяна Н. Л.) [32].

Коли підліток стає членом малої групи і виконує певну соціальну роль, це також спонукає його виконувати правила і обов'язки, які регламентує ця група, таким чином здійснюється вплив на вразливу психіку дитини і не завжди позитивний (Попович І. С.) [30].

З'являються випадки насилля над менш агресивними, та як прийнято у підлітковому середовищі говорити, «популярними» однолітками, їх назначають аутсайдерами і починають всіляко знущатися та глумитися над ними як морально, так і фізично. Підлітки створюють свої групи і не впускають туди чужаків. Особливо, у цей період, змінюються відносини з батьками. Вони здаються підліткам недостатньо розумними та «продвинутими», а їх думку вважають недоречною та знецінюють. Підлітки спроможні причинити зло будь-якій людині, не зважаючи навіть на різницю у віковій категорії. Причин агресії у підлітків існує декілька:

1. Конституційна схильність (агресивною може стати будь-яка людина, яка з самого початку роздратована, замкнута, тривожна, підозріла, для якої важливо, що про неї думають інші);
2. Формування агресивної поведінки під негативним впливом друкованих (газети, журнали) та електронних (інтернет) інформаційних ресурсів. Значний вплив на характер здійснює телебачення та комп'ютерні ігри, які в свою чергу часто транслюють сцени жорстокості, насилля та кримінальні елементи у сюжеті;
3. Сім'я- найближче середовище, де зростає дитина. Якщо в ній присутнє непорозуміння з членами сім'ї, неприйняття або гіперопіка збоку батьків, образи, лайки, незабарвлені якими емоціями відносини- всі ці моменти можуть закласти підґрунтя для виховування майбутнього агресора;
4. Раннє вживання та залежність від алкогольних напоїв і наркотичних речовин. У стані одного із компонентів підліток на стільки стає розкутішим, що непомічає як його поведінка різко переходить у агресивну і стає жорстокою та непередбачуваною;
5. Стан оточуючого середовища в момент формування особистості. При несприятливій екології, проблемах з радіацією, великого накопичення негативної інформації з'являються потяги до агресії. Життя під час економічних та інших криз, при відсутності

справедливих законів, відчутті безнадійності може також призвести до протестної поведінки підлітка, яка пізніше вилиється у агресію (Сергеєнкова О. П.) [35].

Існує декілька типів причин виникнення агресії у підлітків: сімейні, особистісні та ситуативні.

1. Сімейні причини агресії. Дійсно, не в кожній сім'ї культивується правильний підхід до виховання дітей. Це, звичайно, великий недолік батьків, але й вони, зазвичай, залежні від деяких факторів і часто не в стані стримувати та контролювати себе у прояві емоцій. У будь-якому разі потрібно знати, яка поведінка може привести до агресії підлітків:

- байдужість та вороже ставлення до дитини;
- неприйняття (небажана дитина), недостаток любові та її прояву;
- надмірний контроль та опіка;
- відсутність емоційного зв'язку;
- приниження та образи, особливо публічні;
- придушення емоцій дитини та будь-яких проявів самостійності;

2. Особистісні причини. Ці причини можуть виникати як самі по собі так і під впливом сім'ї та оточення:

- страх, очікування чогось поганого;
- невпевненість у безпеці;
- гормональний дисбаланс через статеве дозрівання;
- роздратованість та образливість через невпевненість у собі;
- почуття власної провини через щось;
- відчуття самотності;

3. Ситуативні причини. Найчастіше по'язані з конкретними ситуаціями, які можуть виникати у житті підлітка у конкретний проміжок часу:

- перевтома, як результат фізичного та розумового навантаження;
- хвороба;
- неправильне харчування;
- надмірне зловживання комп'ютерними іграми;

- неприємні ситуації у сім'ї (Бас А.) [4].

Зовсім уникнути підліткової агресії неможливо: підлітковий вік- це саме той вік, коли відбуваються не тільки психологічні, а й фізіологічні зміни в організмі. Агресія підлітків пояснюється статевим дозріванням, і як вже відомо- від гормонів нікуди подітись. Центральним завданням батьків виступає зведення агресії своїх дітей до мінімуму, щоб вони не завдавали шкоди собі та оточуючим (Цап Н. М.) [41].

Агресія підлітків, зазвичай, направлена не тільки на членів родини, але й на своїх одноліток та більш віддалених від сім'ї людей- наприклад вчителів. Агресивна поведінка у підлітковому віці (10-16 років) передусім проявляється у школі, на вулиці та вдома по відношенню до рідних людей. Це може бути як фізичний прояв агресії, так і вербальний (грубощі). Агресія дитини може проявлятися по різному, але в залежності від особливостей характеру та взаємовідносин у сім'ї (Кочеміровська Є. А.) [19].

Підліток може очікувати на похвалу за те, що він затратив деякі зусилля на виконання домашнього завдання, а вчитель може оцінити його старання у розрізі з його очікуваннями і це також може викликати певний фруструючий стан, а, можливо, й агресію (Попович І. С.) [27].

Основні форми, у яких проявляється агресія:

1. Фізична агресія: підліток використовує фізичну силу задля досягнення своєї мети проти інших людей;
2. Вербальна агресія: виражає свої негативні почуття через крики, погрози;
3. Роздратованість: стає некерованим, може нагрубити з найменшого приводу, стає різким, запальним;
4. Підозрілість: підліток вважає, що весь світ налаштований проти нього і всі бажають йому зла, недовірливо ставиться до оточуючих;
5. Опосередкована агресія: намагається виплескати свою агресію на когось конкретного злі жарту, плітки, травля)

6. Образа: дитина може образитись через дрібниці, образа може бути направлена на конкретну людину (дорослий чи одноліток), або й взагалі на весь світ
7. Пасивно-агресивна поведінка: підліток не виконує того, про що його попросили, або робить це занадто повільно, часто навмисно забуває про що його просили (Бондарь Н. Є.) [8].

Агресивні риси характеру можуть проявлятися у будь-якої людини при певних обставинах, але особливо чітко їх можна спостерігати у підлітків. Це питання особливо цікавить тих батьків, які помічають злість та некерованість своїх дітей. Тому важливо виокремити причини її прояву. Ознаками явної агресії прийнято вважати:

- підвищена конфліктність;
- рукоприкладство;
- здатність впливати на інших;
- лихослів'я;
- скрита форма проявляється зануренням у себе, спробою самогубства.

Агресія, прояв якої викликає негативну оцінку збоку людей, які спостерігають за нею, може здійснювати й позитивний вплив на підлітка. Таким моментом вважається можливість виплеску переповнених емоцій, відстоювання своїх позицій, підвищення самооцінки (Молчанов С. В.) [23].

Корекція агресивної поведінки повинна здійснюватися системним підходом, адже підліткова агресія викликана численними факторами. Фактор дорослішання підлітка, зовсім не готового до дорослого і важкого життя виражається у суперечливому розумінні: з одного боку він прагне бути самостійним і незалежним, а з іншого боїться таких змін. Через це йому важко розібратися у собі, зрозуміти, що йому зараз потрібно. У цей період вкрай важлива підтримка збоку дорослих, намагатися ставитися з розумінням, терпіти, поспівчувати, необхідно говорити з ним, як з дорослим, у тому числі й про серйозні речі (Френдзюк О. М.) [40].

З однолітками підліток, зазвичай, спілкується вільно. Особливо цього йому бракує в сім'ї. У зв'язку з цим, аналізуючи поведінку дорослих, підлітки вважають, що вдома у них все роблять не так, як потрібно і погляди на життя їхні давно застарілі і не актуальні. Звідси і випливають конфлікти батьків та дітей. У компанії підлітка вважають вже унікальною та самостійною особистістю, цінують його думку і приймають його таким, яким він є, що рідко можна побачити у відносинах між батьками та дітьми (Паренс Г.) [25].

Батьки- є завжди прикладом для дитини і тому не варто дивуватися, що дитина починає агресивно себе поводити в сім'ї, де постійно спостерігає подібну модель поведінки. Якщо батьки сваряться на очах у дитини, проявляють агресію один до одного, або насилля, то рано чи пізно дитина також унаслідок дану поведінку. Приміром, використовуючи покарання дітей, вони не звертають уваги на те, що діти стають більш неслухняніші та агресивніші. Не виключено, що спокійний та відсторонений підліток в результаті стане агресивним та жорстоким тираном (Porovuch, I., Vlynova, O. Zhuravlova, A., Toba, M., Tkach, T., Zavatska, N.) [30].

Впливають також на підліткову агресію алкоголь, нікотин та наркотичні речовини. Вони здійснюють активний вплив на психіку та порушують роботу головного мозку.

Щоб пережити цей важкий для всіх період у житті, потрібно прикласти чимало зусиль, терпіння, ніжності, любові, турботи та розуміння, визнання прав та свободи підлітка. Але все повинно бути в міру, потрібно віднайти саме той комфортний баланс, щоб не перетнути межу.

Головний вплив на дитину здійснює все ж таки найближче оточення, де вона зростає. Батьки повинні зрозуміти, що їхня дитина ще не виросла, хоча й намагається це довести. Це складний перехідний вік, коли дитині, насамперед, необхідні підтримка та любов, які здатні понизити тривогу і не дати розвинутися агресивним потягам. Підліткова агресія, зазвичай, є відповіддю на неблагополучне середовище, серед якого знаходиться підліток.

Основна причина агресії завжди лежить у сімейних відносинах. Відсутність любові та турботи, надмірний тиск та контроль, постійні стреси, неодмінно почнуть породжувати злобу до оточуючого світу (Гайдамашко І. А.) [11].

Підліток намагається швидко подорослішати, але емоційно залишається ще дитиною. Тому батькам необхідно дотримуватися цієї тонкої грані: відноситись, як до дорослого, але й не забувати про прояв турботи та любові.

Варто зазначити, що батькам завжди важко реагувати на таку поведінку дитини, вони виявляються неготовими до таких труднощів наряду з побутовими проблемами. Перше правило придушення агресії- не проявляти агресії самому, інакше стане гірше. Однаково згубно дієві і авторитарний стиль (вкрай жорсткий, знецінення думки і бажань дитини), конформістський (коли батькам всеодно на дитину і вона росте сама по собі), непослідовний (коли батьки встановлюють заборони, а потім самі про них забувають, дають обіцянки, але не виконують). Оптимальним є приймаючий стиль виховання: не дивлячись на те, що остаточне рішення стоїть за батьками, дорослі рахуються з бажаннями та думками дитини, а якщо батьки встановлюють заборони на щось, то вони завжди будуть зрозумілі дитині (Ільїна Н. М.) [17].

Ф. Дальто пише, що підлітковий вік – це дуже вразливий вік, але у той же час прекрасний, оскільки підліток реагує на все позитивне, що для нього роблять оточуючі. Дослідник дає цінну пораду: «Намагайтеся підійняти їх у своїх очах, продовжуйте це робити навіть тоді, коли вам здається, що ви, як кажуть, б'єтесь у зачинені двері» (Дальто Ф.) [14].

Отже, підводячи підсумки можна з упевненістю стверджувати, що до основних причин прояву агресивної поведінки підлітків відносяться такі:

- сім'я, як найближче оточення дитини в цей непростий період;
- ЗМІ (інтернет, телебачення);
- відеоігри жорстокого формату;
- однолітки, неблагополучні компанії.

Сім'я є ключовим фактором у соціалізації дитини, тому особливо важливо яким є мікроклімат у відносинах з батьками, адже вони прищеплюють оптимальні норми, правила, моделі існування у цьому світі і в основному за допомогою власного прикладу. Діти відрізняються один від одного за ступенем почуття безпеки поряд з матір'ю. У дитини, яка знаходиться ближчою до матері в емоційному плані, формуються стійкі та довірливі стосунки. У подальшому ця дитина виростає досить комунікабельною і вона не сповнена агресії. Дитина, яка знаходиться в недостатньо близьких відносинах з матір'ю виростає тривожна, недовірлива та безконтрольна і якраз така дитина буде найбільш схильна до агресії.

Неможливо обійти стороною вплив ЗМІ на формування світогляду дитини, адже ще в дослідженням Р. Берона та Д. Річардсона було зафіксовано позитивний вплив демонстрації сцен насилля та жорстокості на підкріплення агресивної моделі поведінки дитини.

Вплив відеоігор із жорстоким сюжетом, безперечно, здійснює негативний вплив на, без того, хитку особистість підлітка, але разом й з тим викликає сильне звикання та формує залежність, з якою потім досить непросто боротись батькам, адже будь-які обмеження та повчання викликають агресію і супротив збоку підлітків.

Коли підліток не знаходить розуміння і підтримки від дорослих, то тоді цю підтримку він знаходить серед однолітків, а також неблагополучних компаній, адже там його стовідсотково зрозуміють і приймуть та чи буде таке спілкування здійснювати корисний вплив на дитину- залишається під питанням.

Таким чином, причини виникнення підліткової агресії можуть ховатися як в індивідуальному розвитку підлітка, так і в соціальному оточенні. Одним із чинників прояву агресії може бути невміння правильно справлятися з невдачами та проблемами. Але ж ключову роль у попередженні та корекції відіграє все ж таки сім'я, батьки та найближче оточення. Але великий вклад

внести можуть також вчителі та психологи, якщо будуть виконувати профілактичну роботу.

РОЗДІЛ 2

Емпіричне дослідження психокорекції поведінки осіб підліткового віку

2.1. Конструювання вибірки та підбір методів дослідження агресивності підлітків

Дослідження проводились у ОЗ «Каланчацька ЗПЗСО №1» Для дослідження рівня агресивності осіб підліткового віку були відібрані підлітки віком від 11-15 років, у яких було зафіксовано прояви агресивної поведінки. Такий віковий проміжок був обраний саме тому, що він вважається середнім шкільним віком (11-15 років), коли головною діяльністю підлітка виступає спілкування. Загальну вибіркoву кількість становило 85 осіб (до вибірки увійшло 37 осіб). З ціллю досягнення поставленої мети нами було обрано проєктивну методикy «Неіснуюча тварина» М. Дукаревич, опитувальник «Діагностика стану агресивності» А. Баса – А. Дарки та «Дослідження самооцінки особи» С. А. Будасі.

Проєктивна методика «Малюнок неіснуючої тварини» була створена для діагностики емоційних особливостей особистості, агресивності та сфери спілкування, автором якої є М. Дукаревич. Цей тест призначений як для дітей, так і для дорослих, завданням якого є виявлення особистісних якостей, прихованих емоцій, установок, внутрішніх бажань та потреб. Респонденту пропонується намалювати неіснуючу тварину і дати їй ім'я. Після того, як досліджуваний закінчив малюнок, він має розповісти про тварину, якщо розповідь виявилася неповною, потрібно задати уточнюючі питання для зрозумілості картини, потім проводиться інтерпретація малюнка.

Опитувальний «Діагностика стану агресивності» був створений американськими психологами – А. Басом і А. Дарком і призначався для вимірювання рівня агресивності і ворожості. Працюючи над створенням даного опитувальника А. Бас спочатку дослідив різницю між ворожістю та агресією. Ворожість була охарактеризована ним, як прихована вербальна

реакція, до якої підштовхують негативні почуття та негативна оцінка людей і подій. Агресію він окреслив як відповідь на стимули, які спроможні заподіяти шкоду іншій людині. Далі він виділив підкласи всередині ворожості та агресії: два види ворожості (образа та підозрілість), і аж п'ять видів агресії (фізична агресія, непрямая агресія, негативізм, роздратування і вербальна агресія).

Методика містить у собі такі шкали як:

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої людини.
2. Агресія, яка обхідним шляхом спрямована на іншу людину, або й взагалі не має локусу спрямування.
3. Роздратування – повна бойова готовність до прояву найдрібнішого порушення (запальність, грубість).
4. Негативізм- така манера поведінки, яка характеризується пасивним опором та активним протестом проти встановлених рамок та законів.
5. Образа- заздрість і ненависть стосовно оточуючих за реальні та уявні події.
6. Підозрілість – проявляється у рамках від недовіри та обережності по відношенню до інших осіб до упевненості в тому, що оточуючі люди планують щось погане і бажають зла.
7. Вербальна агресія- виявлення негативних почуттів приблизно через такі форми як: крики, верески, словесні відповіді (прокляття, лайки, тощо).
8. Почуття провини- упевненість у своїй провині, у тому, що вона є поганою, постійні докори сумління (Файдюк О. В.) [39].

Для дослідження рівня самооцінки підлітків було застосовано методику С.А Будасі «Дослідження самооцінки особи». Ця методика використовується для кількісного дослідження самооцінки людини. Особі пропонується обрати 20 якостей і прорангувати їх стосовно свого уявлення про «Я» ідеальне та «Я» реальне. У кінцевому результаті «Я» реальне та «Я» ідеальне

співвідносяться між собою і ми можемо зробити висновки стосовно того наскільки людина відповідає власних уявленням про ідеальну особистість.

Для встановлення кореляційного зв'язку між самооцінкою та агресивністю ми використали кореляцію Спірмена (встановлення достовірних зв'язків) та коефіцієнт кореляції Пірсона (перевірка отриманих зв'язків).

2.2. Аналізування агресивності осіб підліткового віку

Для первинної діагностики ми обрали проєктивний тест «Малюнок неіснуючої тварини». Ця методика дозволила нам значно звужити коло загальної вибірки (з 85 осіб загальної вибірки до основної увійшло 37 осіб, у яких було діагностовано агресивні тенденції).

Головна увага була зосереджена на тих особах, на малюнках яких були зображені агресивні елементи: нажим, штрихування, наявність гострих виступів та наростів на тілі тварини- роги, щупальця, клешні, гострі лінії, чітко виражені зуби, наявність кігтів, голки, колючки, панцирь та інші.

Для подальшого дослідження агресивної поведінки ми вирішили використати стандартну методику «Діагностика стану агресивності» А. Баса та А. Дарки. Для виявлення індексів ворожості та агресивності було прийняте рішення застосувати інтерпретацію даних за Є. Роговим.

За допомогою ключа, при оцінюванні відповідних шкал ми визначили індекс ворожості та агресивності.

Допустимою нормою агресивності і величина індексу, яка дорівнює 21 ± 4 , при цьому ворожості – 7 ± 3 . Тут звертається увага саме на можливість досягнення визначеної величини, яка в результаті говорить нам про ступінь прояву агресивності.

В той же час індекс агресивності містить показники фізичної, непрямой, вербальної агресій та роздратованості, а індекс ворожості – підозрілості та образи (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Показники ворожості та агресивності (%)

Прояви	Величина	Низький	Середній	Високий
Індекс агресивності	Число осіб	1	6	30
	%	2,0	16,0	82,0
Індекс ворожості	Число осіб	2	15	20
	%	4,0	42,0	54,0

Аналізуючи отримані результати у ході проведення методики А. Баса і А. Дарки можна сказати, що рівень індексу агресивності у 82,0% () та рівень індексу ворожості у 54,0% (n=20) є підвищеним. Таким особам характерна високий рівень конфліктності та неспроможність конструктивно та адекватно виражати свої емоції та почуття.

Знижений рівень агресивності виявлено у 2,0% (n=1), а також знижений індекс ворожості у 4,0% (n=2). Такі показники свідчать про деяку пасивність та конформізм. У останньої кількості опитаних осіб індекс агресивності виявився у нормі – 16,0% (n=6), та індекс ворожості 42,0% (n=15).

За допомогою аналізу методики А. Баса та А. Дарки, ми мали можливість визначити відсоткове співвідношення підлітків з типами агресії та рівнями її проявів (табл.).

Низький рівень фізичної агресії зафіксовано у 5% (n=2), середній рівень 14% (n=5), підвищений рівень 30% (n=11), високий рівень 27% (n=10) і надзвичайно високий 24% (n=9).

Вербальна агресія на низькому рівні відсутня, середній рівень 2% (n=1), підвищений рівень 19% (n=7), високий 33% (n=12) і надзвичайно високий рівень 46% (n=17).

Негативізм на низькому і середньому рівні відсутній, підвищений рівень 14% (n=5), високий рівень 46% (n=17), надзвичайно високий рівень 40% (n=15).

Опосередкована агресія на низькому рівні є наявною у 14% (n=5), середній рівень 30% (n=11), підвищений рівень 38% (n=14), високий рівень 14% (n=5), надзвичайно високий рівень 5% (n=2).

Образа на низькому рівні відсутня, середній 34% (n=13), підвищений 38% (n=14), високий 27% (n=10), надзвичайно високий 1% (n=2).

Дратівливість на низькому рівні відсутня, середній рівень 8%(n=3), підвищений рівень 19% (n=7), високий рівень 14% (n=5) та надзвичайно високий 59% (n=22).

Підозрілість на низькому рівні 2% (n=1), середній рівень 5% (n=2), підвищений рівень 13% (n=5), високий рівень 32 % (n=12) та надзвичайно високий рівень 48%(n=18).

Почуття провини на низькому рівні відсутнє, середній рівень 5% (n=2), підвищений рівень 32% (n=12), високий рівень 50% (n=19) та надзвичайно високий рівень 11% (n=4).

Таблиця 1.2

Показники рівнів агресивності за видами (%)

	Величи на	Низьки й	Середн ій	Підвищен ий	Високи й	Надзв. високи й
Фізична	n	2	5	11	10	9
	%	5	14	30	27	24
Вербальна	n	0	1	7	12	17
	%	0	2	19	33	46
Негативізм	n	0	0	5	17	15
	%	0	0	14	46	40
Опосеред. агресія	n	5	11	14	5	2
	%	14	30	38	14	5
Образа	n	0	13	14	10	2
	%	0	34	38	27	1

Дратівливість	n	0	3	7	5	22
	%	0	8	19	14	59
Підозрілість	n	1	2	5	12	18
	%	2	5	13	32	48
Почуття провини	n	0	2	12	19	4
	%	0	5	32	50	11

Для діагностування рівня самооцінки нами було обрано методику С. А. Будасі «Дослідження самооцінки особи» для того, щоб встановити чи є кореляційний зв'язок між рівнем агресивності та рівнем самооцінки підлітків.

Таблиця 1.3

Показники рівнів самооцінки (%):

	Неадекватно занижена	Середня адекватна	Підвищена адекватна
n	5	15	17
%	14,0%	40,0%	46,0%

Виходячи з отриманих даних опитування виявилось, що неадекватно занижена самооцінка спостерігається у 14,0% підлітків (n=5), що говорить нам про негативне відношення до своєї особистості, неприйняття себе та відчуття неповноцінності. Середня адекватна самооцінка наявна у 40,0% підлітків (n=15), а це значить, що підлітки правильно співвідносять її зі своїми можливостями та вміннями, у них достатньо критичне оцінювання своєї особистості, реальний погляд та оцінка своїх успіхів та невдач, така самооцінка є оптимальною для конкретних умов та обставин. Підвищена адекватна самооцінка ідентифікована у 46,0% підлітків (n=17), що свідчить про неправильне уявлення себе, як особистості, занадто ідеалізований образ себе, високе оцінювання себе, своїх справ та поведінки, у таких осіб

сприйняття дійсності викривляється, відношення до неї стає неадекватним та часто- емоційним.

У подальшому дослідженні нам потрібно було встановити кореляцію між показниками рівня агресії та рівня самооцінки. Нами були опрацьовані та отримані такі результати:

Наявний достовірний зв'язок між таким показником, як почуття провини та рівень самооцінки ($k=0,423$; $p=0,023$), тобто, чим вищий рівень самооцінки, тим більше почуття провини. Наявність кореляції між самооцінкою та почуттям провини вказує, що така людина досить вимогливо ставиться до себе і приймає все близько до серця. Таке відчуття, в результаті, й призводить до почуття провини.

Не було встановлено кореляційного зв'язку між рівнем самооцінки та рівнем загальної та мотиваційної агресивності. Це говорить нам про те, що агресивність може проявлятися у дітей як з високим, так і з низьким рівнем самооцінки.

У процесі проведення кореляційного аналізу форм агресії, був встановлений зв'язок між фізичною та вербальною агресією ($k=0,421$; $p=0,022$), між фізичним рівнем агресії та загальною агресивністю ($k=0,795$; $p=0$), між показниками фізичної агресії та мотиваційної агресивності ($k=0,697$; $p=0$). У цьому випадку можна звернутися до виховання, адже людина, яка виплескує негативні емоції за допомогою бійки, не зможе втриматись від прояву вербальної агресії.

Нами був встановлений кореляційний зв'язок між проявами непрямой агресії та образи ($k=0,422$; $p=0,021$). Тобто образа лежить в основі прояву непрямой агресії, однією зі складових образи є заздрість – дитина може несвідомо ображатись на інших через те, що вони успішніші, красивіші, розумніші ніж вона сама.

Кореляційний зв'язок було діагностовано між роздратуванням та проявом вербальної агресії ($k=0,568$; $p=0,001$). І це є закономірно тому, що у більшості випадків за криками та лайкою стоїть роздратування особи, а у

підлітковому віці цей прояв є найбільш вираженим насамперед тому, що дитина ще не здатна контролювати свої емоції.

Також наявною є кореляція між образою та почуттям провини ($k=0,364$; $p=0,05$), адже коли дитина не отримує бажаного, то в неї може сформуватися почуття провини, через те, що вона цього не заслуговує.

Встановлений також зв'язок між образою та показником ворожості ($k=0,825$; $p=0$). Тут можна зробити висновок, що вороже ставлення до всього світу є наслідком образи на цей світ. Дитина відчуває цю образу, поступово накопичує її у собі і через це, у неї складається уявлення, що всі навкруги відносяться несправедливо до неї і в будь-який час готові причинити зло.

Також було встановлено ще один зв'язок у ході інтерпретації даних- це підозрілість та ворожість ($k=0,674$; $p=0$). Цей зв'язок можна пояснити за допомогою страху- одного з компонентів підозрливості. І це повністю закономірно тому, що коли дитина відчуває страх, то у неї формується захисний механізм, який проявляється у ворожому ставленні до інших.

Особливо слід відмітити кореляційний зв'язок між вербальним проявом агресії, а також почуттям провини тому, що цей зв'язок є зворотнім та достовірним ($k= - 0,392$; $p=0,035$). Інакше кажучи, коли схильний до крику та лайок – тим меншим у нього буде почуття провини.

Також у процесі аналізу результатів був встановлений зв'язок між проявом вербальної агресії та загальним рівнем мотиваційної агресивності ($k=0,871$; $p=0$). До того ж, наявним є зв'язок між проявом вербальної агресії та показником загальної агресивності ($k=0,734$; $p=0$). Прояв вербальної агресії у підлітковому віці є невід'ємним компонентом загальної, а також мотиваційної агресивності. Це легко можна пояснити гнучким ставленням суспільства до таких дій, як більш-менш безпечних.

Виявлено зв'язок між почуттям провини та ворожістю ($k=0,376$; $p=0,045$). Одним із поширених пояснень такого зв'язку є те, що особа, яка відчуває провину є надто вразливою та, як наслідок, вона бажає

захиститися від людських докорів і найлегший спосіб виявляється у ворожому ставленні до оточуючих.

Між показником загальної агресивності та мотиваційної ми отримали достовірний та сильний кореляційний зв'язок ($k=0,808$; $p=0$) і, як наслідок, звідси впливає і підтверджується той факт, що мотиваційна та загальна агресивність є невід'ємними одна від одної, а отже і нерозривними у своєму співіснуванні.

Отже, нами було здійснене емпіричне дослідження, що ґрунтувалося на виявленні кореляційного зв'язку між самооцінкою та агресивністю осіб підліткового віку. Користуючись такими методами як: кореляція Спірмена (встановлення достовірних зв'язків) та коефіцієнт кореляції Пірсона (перевірка отриманих зв'язків), ми дійшли до таких висновків, що самооцінка підлітка не вступає у зв'язок з загальною та мотиваційною агресивністю і ворожістю. Але встановлений зв'язок між самооцінкою підлітка та почуттям провини ($k=0,423$; $p=0,023$). Також нами визначено, що в даному випадку, самооцінка не здійснює вагомий вплив на прояви агресивності. Тож провівши аналізування форм агресивної поведінки, ми виявили закономірність і надійність таких зв'язків як:

1. Вербальна та фізична агресія ($k=0,421$; $p=0,022$);
2. Фізична агресія та загальна агресивність ($k=0,795$; $p=0$);
3. Фізична агресія та мотиваційна агресивність ($k=0,697$; $p=0$);
4. Непряма агресія та образа ($k=0,422$; $p=0,021$);
5. Схильність до роздратування та вербальна агресія ($k=0,568$; $p=0,001$);
6. Образа та почуття провини ($k=0,364$; $p=0,05$);
7. Образа та ворожість ($k=0,825$; $p=0$);
8. Підозрілість та ворожість ($k=0,674$; $p=0$);
9. Вербальна агресія та почуття провини ($k=-0,392$; $p=0,035$);
10. Вербальна агресія та загальна агресивність ($k=0,734$; $p=0$);
11. Вербальна та мотиваційна агресія ($k=0,871$; $p=0$);

12. Почуття провини та ворожість ($k=0,376$; $p=0,045$);

13. Загальна та мотиваційна агресивність ($k=0,808$; $p=0$).

2.3. Психокорекційна програма зі зниження рівня агресивності підлітків

Після детального аналізування агресивності осіб підліткового віку ми вирішили розробити корекційний план для зниження рівня агресивності, розкриття позитивних сторін підлітка, правильного трактування своїх емоцій та почуттів, усвідомлення природи негативних емоцій, контролю емоцій, опанування конструктивних форм поведінки.

Програма передбачає використання таких форм роботи як:

- арт-терапевтичні методики;
- психогімнастичні вправи;
- корекційні вправи;
- релаксаційні вправи;
- ігрові методики.

Таблиця 1.4

Психокорекційна програма для зниження рівня агресивності

Тема заняття	Особливості заняття	Форми роботи та вправи
Заняття 1 «Знайомство».	Проведення діагностичного етапу агресивної поведінки, встановлення робочих відносин, створення довірливої атмосфери.	Використання для знайомства та діагностики таких вправ, як: «Самопрезентація», методика «Неіснуюча тварина» та «Автопортрет».
Заняття 2	1. Встановлення роботи	Вправа «Незакінчені

<p>Встановлення контакту та занурення у проблему.</p>	<p>з питання агресивності дитини.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Встановлення зв'язку. 3. Розвиток особистості дитини. 4. Збір інформації з даної проблеми, усвідомлення підлітком необхідності роботи з проблемою 	<p>речення», Вправа «Асоціації».</p>
<p>Заняття 3 Розуміння проблеми. Акцент на емоції та почуття.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розкриття внутрішнього світу підлітка, його сильних сторін. 2. Допомогти підлітку правильно розуміти свої емоції та почуття. 3. Допомогти усвідомити проблему агресивності. 4. Дати можливість самостійно визначити свої емоції та почуття. 	<p>Вправа «Мої емоції», Вправа «Зеркала емоцій», Арт-вправа «Світ моїх почуттів».</p>
<p>Заняття 4 Розуміння і усвідомлення своєї проблеми.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продовжувати процес усвідомлення проблеми. 2. Встановити межі діапазону 	<p>Арт-вправа «Агресивність», Вправа «Шкала люті», Символдрама</p>

	<p>розмежовування негативних емоцій.</p> <p>3. Почати навчання з контролю над своїми емоціями.</p>	«Квітка».
<p>Заняття 5</p> <p>Робота з проблематики.</p>	<p>1. Продовжувати процес розуміння природи агресивності.</p> <p>2. Змінити або скорегувати в позитивну сторону відношення підлітка до своєї особистості.</p> <p>3. Допомогти підлітку усвідомити та проявити свої негативні емоції.</p>	<p>Вправа «Розфарбування фігурок»,</p> <p>Вправа «Вулкан» (домашнє завдання-намалювати вулкан),</p> <p>Вправа «Сонце».</p>
<p>Заняття 6</p> <p>Робота з проблемою.</p>	<p>1. Продовжувати процес усвідомлення проблеми.</p> <p>2. Навчити підлітка керувати своїми емоціями.</p> <p>3. Сприяти розвитку емоційної регуляції.</p>	<p>Вправа «Три дзеркала»,</p> <p>Вправа «Щит люті»,</p> <p>Вправа «Розслаблюючі м'ячики».</p>
<p>Заняття 7</p> <p>Корекція агресивності.</p> <p>Навчання</p>	<p>1. Корекційна робота з агресивною поведінкою.</p> <p>2. Опанування</p>	<p>Арт-вправа «Спокій-агресивність»,</p> <p>Вправа «Мова рухів тіла, впевненість без</p>

розслаблення.	<p>первинних навичок розслаблення.</p> <p>3. Розширення «Я» образу підлітка.</p> <p>4. Опановування конструктивних форм поведінки.</p>	<p>агресії»,</p> <p>Навчання навичкам розслаблення.</p>
Заняття 8 Корекція агресивної поведінки.	<p>1. Збільшити кількість методів, що підвищують контроль над емоціями.</p> <p>2. Навчити підлітка володіти своєю агресивною поведінкою.</p>	<p>Арт-вправа «Я-спокійний, я- злий».</p> <p>Мозковий штурм «Способи впоратись з агресією».</p> <p>Опановування навичок розслаблення.</p>
Заняття 9 Навчання навичок уміння керувати агресією.	<p>1. Сприяти формуванню навичок конструктивної поведінки.</p>	<p>Вправа «Складання історії по принципу казкотерапії».</p> <p>Обговорення ситуацій агресії.</p>
Заняття 10,11. Тренінг м'язового розслаблення.	<p>1. Навчити технікам розслаблення.</p> <p>2. Зняти м'язову та загальну напругу.</p> <p>3. Сформувати позитивне відношення до себе та інших.</p> <p>4. Знизити рівень</p>	<p>Інформування.</p> <p>Навчання навичкам розслаблення.</p>

	тривожності.	
Заняття 12 Відпрацювання навичок контролю над поведінкою. Підвищення відповідальності.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сформувати контроль над поведінкою. 2. Розвинути відповідальність за свої дії. 3. Інтегрувати надбані характеристики в свій образ «Я». 	Вправа «Мій внутрішній світ», Арт-вправа «Відповідальність. Права та обов'язки»
Заняття 13 Контроль над поведінкою та емоціями.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилити контроль над поведінкою. 2. Знизити агресивні тенденції. 	Інформування. Арт-вправа «Моє розуміння контролю над емоціями», Вправа «Незакінчені речення». Розмова про роль поваги в житті людини.
Заняття 14 Відпрацювання навичок контролю.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продовжувати корекцію агресивної поведінки підлітків. 2. Сформувати стійкий образ «Я», структурувати інтегративні процеси 	Вправа «Відпрацювання навичок контролю», Вправа «Пиріг».

	особистості.	
Заняття 15 Завершення роботи.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закріпити вміння контролювати свої емоції. 2. Завершити процес роботи. 	<p>Арт-вправа «Спокій».</p> <p>Проведення діагностики по закінченню роботи.</p> <p>Колаж «Життєва перспектива».</p> <p>Бесіда «Як додати те, чого я навчився до своїх цілей».</p>

Програма призначена для корекції агресивної поведінки підлітків. Важливий акцент був поставлений на тому, щоб ні в якому разі не пригнічувати агресію тому, що заборона, або пригнічення агресії може призвести до аутоагресії (агресія, спрямована, безпосередньо, на себе), або перекваліфікуватись у психосоматичний розлад. Важливим завданням є не пригнічувати, а навчити контролювати свої агресивні тенденції; активно відстоювати свої інтереси та права, а також захищати себе не у збиток іншим.

Необхідно мати на увазі наступне: агресія – це руйнуюча поведінка, яка завдає багато шкоди оточуючим та призводить до не зовсім приємних наслідків, але разом й з тим – це велике джерело енергії, яке при правильному використанні буде служити у більш корисних напрямках, якщо вміти його вдало застосовувати.

ВИСНОВКИ

Після проведення критичного аналізу теоретичних підходів до проблеми агресивності осіб підліткового віку у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників, можна зробити деякі висновки. Завдання, що ми окреслили на початковому етапі роботи, були повністю виконані:

1. Здійснили теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми агресивної поведінки осіб підліткового віку;
2. Визначили поняття «агресії», «агресивності», «агресивної поведінки», встановили її види та причини прояву;
3. Підібрали необхідні методи та методики задля досягнення відповідних завдань;
4. Склали психокорекційний план роботи з агресивними підлітками.

Проблема агресивної поведінки буде актуалізуватися у суспільстві знову і знову, адже межу підліткового віку перетинає кожна дитина, але далеко не кожна вміє самотійно справлятися з новоутвореннями характерного віку і, іноді, так стається, що найближче оточення дитини, замість підтримки сприяє утворенню нових перешкод та проблем.

Теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних дослідників дає можливість стверджувати, що агресія – це дії або слова деструктивного змісту, адресовані особі, з метою утворення в неї неприємного дискомфорту відчуття та нанесення непоправної шкоди. Агресивність – це, очевидно, характерологічна риса, прояви якої, перш за все, обмежуються ворожим настроєм у поведінці по відношенню до людей, тварин та до світу в цілому.

На етапі теоретичного дослідження виявлено такі види агресії: фізична агресія (наступ); непряма агресія (злі плітки, недоречні жарти та спалахи люті); схильність до роздратування (очікування агресивних потягів при найменших фруструючих обставинах); негативізм (така модель поведінки, яка проявляється в деякій пасивності, або в активному протистоянні); образа

(заздрість, ненависть, знецінення людей, через справжні або уявні моменти); підозрілість, яка проявляється в обережності та недовірі або в різкому переконанні, що всі оточуючі його люди налаштовані проти нього; вербальна агресія (часто проявляється через вираження негативних почуттів- крики, нецензурна лексика, сварки).

До поширених причин прояву агресивної поведінки підлітків відносяться наступні:

- сім'я, як найближче оточення дитини в цей непростий період;
- ЗМІ (інтернет, телебачення);
- відеоігри жорстокого формату;
- однолітки, неблагополучні компанії.

Причини виникнення підліткової агресії можуть ховатися як в індивідуальному розвитку підлітка, так і в соціальному оточенні. Одним із факторів прояву агресії може бути невміння правильно справлятися з проблемами, які принесло підлітку стрімке дорослішання. Але ж ключову роль у профілактиці та корекції відіграє все ж таки сім'я- батьки та найближче оточення. Також неоціненний вклад внести можуть і вчителі з психологами, якщо будуть виконувати періодично профілактичну роботу з особами підліткового віку.

Проведені нами дослідження за допомогою проєктивного тесту «Малюнок неіснуючої тварини» М. Дукаревич та «Діагностики стану агресивності» А. Баса та А. Дарки, дали можливість виявити високий рівень індексу ворожості та агресивності у респондентів та в результаті розробити план психокорекційної роботи з агресивною поведінкою підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В. Психология развития: навч. посіб. Х.: ФОП Панов А. М., 2015. 210 с.
2. Атемасова О. А. Агрессивна дитина : як їй допомогти. Х., 2010. 176 с.
3. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
4. Басс А. Концепция агрессии / враждебности: учебник. Екатеринбург, 2013. 260 с.
5. Березка С. В. Причины та види агресивної поведінки особистості. Молодий вчений. 2017. № 9. - С. 85-89. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_9_22.
6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб.: Питер, 2011. С 16-21.
7. Білоусова Н. М. Особливості психокорекції дитячої агресивності методами арт-терапії. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С 5-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspv_2012_2_17
8. Бондарь Н. Е. Самооценка личностной зрелости в юношеском возрасте. Наука і освіта. 2004. №3. С. 20 – 24.
9. Бородин С.П. Особенности проявления агрессивности современных подростков. Психология, социология и педагогика. 2018. №1. URL: <http://psychology.snauka.ru/2018/01/8507>.
10. Брель Е.Ю. К проблеме определения агрессии в отечественных и зарубежных психологических исследованиях. Ежегодник Российского психологического общества. 2015. №5. С.221-222.
11. Гайдамашко І.А. Подолання агресії як соціально-педагогічна проблема. Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. Гол. ред. А.Й. Сиротенко. Хмельницький: ХГПА, 2008. Вип. 3. С. 45–49.
12. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.

13. Гришук Ю. В. Підліткова субкультура: психологічні та соціальногрупові особливості. Освітологічний дискурс. 2014. № 3 (7). С. 32–34.
14. Дальто Ф. На стороне подростка. СПб., Петербург. 2016. 424 с.
15. Деветьярова И.Н. Девиантное поведение подростков: анализ понятий. Вектор науки Тольяттинского государственного университета. 2016. №3. С.14-16.
16. Ільїна Н.М. Конфлікти в загальноосвітній школі : навч. посіб. Суми : Унів. книга, 2015. – 182 с.
17. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: учебное пособие. М.: Юрайт, 2017. – 240 с.
18. Коношенко С.В. Теоретико-методичні основи реабілітаційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Коношенко Сергій Володимирович. Луганськ, 2010. 44 с.
19. Кочемировская Е.А. Коррекция деструктивных моделей межличностного взаимодействия и формирование навыков просоциального поведения у подростков: практ. пособ. Х.: НТМТ, 2007. – 84 с.
20. Крысько В.Г. Психология и педагогика: учебник для бакалавров. Люберцы: Юрайт, 2016. 471 с.
21. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах рекреації . Наука і освіта. 2014. № 12. С. 14–16.
22. Манова М.В. К вопросу о социально-психологических особенностях и проблемах подросткового возраста. Вестник гуманитарного института ТГУ. 2017. №1. С.53-58.
23. Молчанов С. В. Психологія підліткового і юнацького віку. 2017. 245 с.
24. Павелків В.Р. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 483-494.

25. Паренс Г. Агрессия наших детей. М.: Форум, 1997. 160 с.
26. Попович И.С. Социальные ожидания в теориях мотивации личности. Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. 2014. Вып. 4(20). С. 53-63.
27. Попович І. С. Мотиваційний компонент соціально-психологічних очікувань. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. К., 2011, т. XIII, ч. 4. С. 290-297.
28. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі. Херсон: ВАТ «ХМД», 2013. 204 с.
29. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці. Практична психологія та соціальна робота. К., 2005. № 5. С. 8-13.
30. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки: зб. наук. праць ХДУ. Херсон: ВД «Гельветика», 2014. Вип. 1. Т. II. С. 64-70.
31. Рева М. М. Особливості життєвої перспективи в підлітковому та юнацькому віці. Психологія і особистість. 2015. № 2. Ч 1. 185 с.
32. Різдяна Н. Л. Девіантна поведінка і основи його профілактики у підлітків. М.: Генеза, 2015. – 188 с.
33. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн1. К.: Либідь, 1997. 272 с.
34. Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: Учебное пособие. М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. — 96 с.
35. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія: навчальний посібник. ЦУЛ, 2019. 376с.
36. Сокурянська Л. Г., Арбеніна В. Л., Зінчина О. Б., Ніколаєвська А. М. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації: кол. моногр. Х.: Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. 207 с.

37. Сошина Ю. М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісно-смыслові сфери підлітка. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 22. С. 463-450.
38. Тітова Т. Є. Смыслові аспекти саморегуляції особистості. Психологія і особистість. 2016. С. 217– 225.
39. Файдюк О. В. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/.../54>.
40. Френдзюк О. М. Самооцінка на шляху до життєвого успіху студентської молоді. Педагогіка. Education Science and Education, 2017, Управління в освіті: зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф., 14–16 квітня 2011 р. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти [та інші]. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 168-172.
41. Цап Н. М. Агресивність дитини: за і проти. Практична психологія та соціальна робота. 1999. С. 12–13.
42. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. К.: Либідь, 2002. 56 с.
43. Яновська Т. А. Психологічні особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. Психологія і особистість. № 2. Ч 1. 2015. С. 105–110.
44. Popovych, I., Borysiuk, A., Zahrai, L., Fedoruk, O., Nosov, P., Zinchenko, S., Mateichuk, V. Constructing a Structural-Functional Model of Social Expectations of the Personality. Revista Inclusiones, 7 (Especial), 2020. P. 125-128.
45. Popovych, I., Blynova, O. Zhuravlova, A., Toba, M., Tkach, T., Zavatska, N. Optimization of development and psycho-correction of social expectations of students of foreign philology. Revista Inclusiones, 7(Especial), 2020. P. 82-94.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Косенко Анна Сергіївна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна добродетельність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної добродетельності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної добродетельності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної добродетельності.

(дата)_____
(підпис)_____
(ім'я, прізвище)